Magyar Tudomány 187/11 (2026), 1558–1568
DOI: 10.1556/2065.187.2026.11.8

A világsiker titkai: Szelényi Iván (1938–2026)

The Secrets of Global Success: Iván Szelényi (1938–2026)

Mihályi Péter
az MTA levelező tagja, professor emeritus, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
peter@mihalyi.com

Absztrakt

Szelényi Iván 37 éves volt, amikor 1975-ben kényszerből elhagyta Magyarországot. Sok évtizedes külföldi tartózkodás után, 88 évesen Budapesten hunyt el mint a város- és településszociológia, a kapitalizmus, a szocializmus és a posztszocialista társadalmak szerkezeti problémáinak világszerte ismert kutatója – Lukács György, Heller Ágnes és Kornai János mellett az elmúlt száz év nemzetközi mércével mért legjelentősebb magyar társadalomtudósa. Konrád Györggyel közösen írt *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című munkáját a nemzetközi szociológiai és politológiai irodalom az egyik legidézettebb kelet-európai elemzésként tartja számon.

Abstract

Iván Szelényi was 37 years old when he was forced to leave Hungary in 1975. After spending many decades abroad, he died in Budapest at the age of 88, having become a globally renowned scholar of urban and settlement sociology, capitalism, socialism, and the structural problems of post-socialist societies. Alongside György Lukács, Ágnes Heller, and János Kornai, he stands as one of the most significant Hungarian social scientists of the past century by international standards. His co-authored work with György Konrád, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, is regarded in international sociology and political science as one of the most frequently cited analyses to emerge from Eastern Europe.

Kulcsszavak: szociológia, értelmiség, jövedelem- és vagyoneloszlás, posztszocialista átmenet

Keywords: sociology, intellectuals, distribution of income and wealth, post-socialist transition

Hosszan elhúzódó betegségek után Budapesten hunyt el Szelényi Iván szociológus, a város- és településszociológia, a kapitalizmus, a szocializmus és a posztszocialista társadalmak szerkezeti problémáinak világszerte ismert kutatója – Lukács György, Heller Ágnes és Kornai János mellett az elmúlt 100 év nemzetközi mércével mért legjelentősebb magyar társadalomtudósa. Akárcsak az említett szellemóriások, Szelényi pályája és munkásságának nagyobbik része is Magyarországhoz kapcsolódott. Művei nagyjából egyidejűleg jelentek meg angol és magyar nyelven. Ugyanakkor neve és munkássága az amerikai Yale Egyetem és a Kaliforniai Egyetem (UCLA) tanszékein keresztül szorosan beépült az amerikai és európai összehasonlító szociológiai kánonba is. Szelényi professzor haláláig a Yale Egyetem Szociológiai és Politikatudományi Tanszékének William Graham Sumner professor emeritusa, valamint a New York-i Egyetem Abu-Dzabi Társadalomtudományi Karának Max

© 2026 Akadémiai Kiadó

Brought to you by MTA Könyvtár és Információs Központ olvasók | Unauthenticated | Downloaded 11/17/26 02:53 PM UTC

1. ábra. Szelényi Iván
Forrás: Szelényi–Mihályi 2026a, 4, magántulajdonban

Weber professor emeritusa volt. Öt egyetem: a dél-ausztráliai Flinders Egyetem (1997), a nürnbergi Friedrich Alexander Egyetem (2003), a Budapesti Corvinus Egyetem (2011), a firenzei Európai Egyetemi Intézet (European University Institute) (2015) és a Soros György által alapított Közép-európai Egyetem (2016) díszdoktora. A Kaliforniai Egyetem 1997-ben Luckmann Distinguished Teaching díjban részesítette, munkásságát 2006-ban a magyar állam Széchenyi-díjjal ismerte el.

Konrád Györggyel közösen írt, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című munkáját („Értelmiség-könyv") a nemzetközi szociológiai és politológiai irodalom az egyik legidézettebb kelet-európai elemzésként tartja számon. Az angol kiadás mellett a könyv megjelent francia, német, spanyol, japán és kínai nyelven is. A komplett kiadások mellett egyes fejezetei szamizdat, illetve egyetemi gyűjteményes kötetek formájában több más nyelven (például oroszul és más szláv nyelveken) is hozzáférhetőek.

I.

Szelényi Iván 1938. április 17-én, több generációra visszavezethető értelmiségi családba született Budapesten. Felmenői 1867-ben magyarosítottak Schneiderről Szelényire. Apja, Szelényi Gusztáv 1904-ben született Késmárkon, a mai Szlovákia területén. Az ő édesapja, Szelényi Ödön a késmárki líceum tanára volt – cipszer, azaz szepességi szász eredetű, lutheránus vallású értelmiségi. Szelényi Iván nagyanyja, Faragó Etelka „kun

Brought to you by MTA Könyvtár és Információs Központ olvasók | Unauthenticated | Downloaded 11/17/26 02:53 PM UTC

lány" volt, Faragó Bálintnak, a mezőtúri református gimnázium igazgatójának és Dancsházi Juliannának a lánya. Abban, hogy Szelényi Gusztáv természettudósi pályát választott, a családi gyökerek is nagy szerepet játszhattak. Az ő nagybátyja, Szelényi Károly természettanár-botanikus volt a késmárki líceumban, aki doktori disszertációját a pesti egyetemen a Budai-hegységben élő mohákról írta. Szelényi Gusztáv egész pályafutását a budapesti Természettudományi Múzeumban töltötte – egészen 1968-as nyugdíjba vonulásáig. Ám ezt követően is kapcsolatban maradt a múzeummal, és még évekig növényvédelmi állattant adott elő a szegedi József Attila Tudományegyetemen, ahol 1971-ben címzetes egyetemi tanárrá is kinevezték. 1982-ben halt meg, amikor Iván fia az Egyesült Államokban élt, elsőszülött fia pedig, az Ivánnál hat évvel idősebb Szelényi Zoltán már két évtizede halott volt.

Biológiai értelemben Szelényi Iván élete nehezen indult. Farfekvéssel született, aminek következtében csípőficamos lett, ami egész életét megkeserítette. Kisgyermekként rettenetes fájdalmakat élt át, és tulajdonképpen egész életében kicsit sántított is. Ezt követően azonban a fiatalkora minden tekintetben szerencsés volt. Tízéves korában, 1948-ban fél évet Hollandiában töltött egy, a református egyház által szervezett gyermekmentő akció keretében. Kelet-európai gyerekeket vittek ki jómódú és jószívű szülőkhöz, hogy táplálják és ruházzák fel őket. Ez a fél év afféle előiskola volt a polgári létformához. A budapesti Petőfi Sándor Gimnáziumban kitűnő eredménnyel végezte el a középiskolát.[1] Első helyen az orvosi egyetemre jelentkezett, de oda nem vették fel, csak a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre (MKKE). Amikor 1956-ban elsőéves egyetemistaként be kellett volna vonulnia katonának, a már említett csecsemőkori csípőficam miatt alkalmatlannak találták. Ki tudja, mitől kímélte meg őt a sors, hogy sem akkor, sem később nem kellett egyenruhát öltenie? Az MKKE-t 1960-ban fejezte be nemzetközi kapcsolatok szakon. Az egyetemről hozott jellemzése alapján eleinte sehova sem akarták felvenni (elsősorban azért, mert nem volt a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség, a KISZ tagja), de pár héttel később a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Külkereskedelmi Osztályán mégis kapott – igaz, lélekölő – állást. 1960-ban kötött házasságot Váradi Katalinnal. Az ifjú férj egy év után ugyanott a könyvtár alkalmazásába került, ahol külföldi könyvekről és cikkekről készített ismertetéseket. Ez idő tájt sok ilyen cikke jelent meg a *Statisztikai Szemlé*ben. Első tudományos igényű, önálló cikkét a KSH lapja, a *Demográfia* közölte (Szelényi 1962).

Hegedüs András[2] vezetésével 1963. március 15-én jött létre az MTA Szociológiai Kutatócsoportja, ahol Szelényi kapott egy félállást. Mellette tanársegédként oktatott

[1] Az nem ismeretes, hogy ezt megelőzően melyik budapesti általános iskolában tanult. Írásaiból és nyilatkozataiból az derül ki, hogy diákként haszontalannak ítélte az iskolai éveket, beleértve az egyetemi éveket is. Egyedül az MKKE Gazdaságtörténeti Tanszékét értékelte pozitívan. Innen ered kapcsolata Berend T. Ivánnal (1930–2026), a tanszék vezetőjével, az MTA későbbi elnökével (1985–1990).

[2] Hegedüs András (1922–1999) magyar szociológus, politikus, 1955–1956-ban Magyarország miniszterelnöke.

Brought to you by MTA Könyvtár és Információs Központ olvasók | Unauthenticated | Downloaded 11/17/26 02:53 PM UTC

az MKKE-n. Fő munkahelye kezdeményezésére az 1964/1965-ös tanévet – az amerikai Ford Alapítvány posztdoktori ösztöndíjának köszönhetően – az Egyesült Államokban töltötte. Az első félévet a New York-i Columbia Egyetemen, a második félévet a kaliforniai Berkeley-ben. A Columbián – mások mellett – konzulensének, Robert Mertonnak a kurzusát vette fel, és itt hallotta először Polányi Károly nevét.[3] Berkeley-ben Nathan Glazer[4] volt a konzulense; ezenkívül Seymour Martin Lipset[5] szemináriumát látogatta. Amerikából visszatérve 1966-ban a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága akkor újonnan kreált Társadalomtudományi Intézetének (KB TTI) főállású munkatársa lett. 1967-től az intézet tudományos titkára és egy ideig a „szociológiai laboratórium" névre hallgató intézmény vezetője is volt. Itt többek között Gombár Csaba,[6] Kolosi Tamás[7] és Papp Zsolt[8] volt a beosztottja.[9] Mellette az MKKE-n docensi rangban óraadó volt a Hegedüs András vezette, újonnan alakult Szociológiai Tanszéken. 1966/1967 fordulóján (félállásban) a Budapesti Városépítési Tervező Irodában (BUVÁTI) is dolgozott, majd pedig a Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben (VÁTI). 1970-ben a VÁTI Településszociológiai Osztályának vezetőjévé nevezték ki. Emellett 1972-ben és 1973-ban a *Szociológia* című tudományos szakfolyóirat egyik szerkesztője, valamint az MKKE városszociológiai csoportjának vezetője is volt.

II.

Szelényi életében sorsdöntő – de nem előzmények nélküli – fordulat történt 1974 októberében. 1969 után ugyanis fokozatosan szembekerült a pártvezetés egy részével. Törzsök Erika[10] felkérésére még a „repülő egyetemen" is előadást tartott, továbbá tiltakozott a Lukács-tanítványok elleni, 1973-as MSZMP-párthatározat ellen, majd

[3] Polányi Károly (1886–1964) neve és magyar származása ezen az egyetemen köztudott volt, mivel 1947 és 1953 között ott tanított.

[4] Nathan Glazer (1923–2019) amerikai szociológus, történész. 1960-ban a később New York állam szenátoraként ismertté vált Patrick Moynihannel írta első fontos könyvét *Túl az olvasztótégelyen* címmel.

[5] Seymour Martin Lipset (1922–2006) szociológusként és politológusként egyaránt óriási tekintély volt. Mindmáig az egyetlen olyan tudós, akit egy ízben az Amerikai Politikatudományi Társaság, évekkel később pedig az Amerikai Szociológiai Társaság is elnökévé választott.

[6] Gombár Csaba (1939–) politológus, szociológus, a Magyar Rádió volt elnöke.

[7] Kolosi Tamás (1946–2026) Széchenyi-díjas szociológus, vállalkozó.

[8] Papp Zsolt (1944–1992) filozófus, szociológus, az MTV *Tudósklub* című műsorának vezetője.

[9] 1966 és 1980 között az Intézet első igazgatója Lakos Sándor (1921–1996) volt. Szelényit Lakos 1961-ben ismerte meg, amikor a KSH könyvtárába járt fel olvasni, és Szelényi volt a külföldi folyóirattár vezetője. Annak ellenére, hogy az MSZMP KB intézménye volt, Szelényinek abból nem volt problémája, hogy továbbra is párton kívüli maradt. A KB TTI monografikus bemutatását lásd Pál Zoltán disszertációjában (2021).

[10] Törzsök Erika (1942–) szociológus, kisebbségpolitikus, kisebbségi szakértő.

Brought to you by MTA Könyvtár és Információs Központ olvasók | Unauthenticated | Downloaded 11/17/26 02:53 PM UTC

látványosan kiállt a bíróság elé állított Haraszti Miklós mellett.[11] Jelen írás tárgyának szempontjából mindennél sokkal fontosabb tény, hogy 1974 szeptemberében fejezték be barátjával és szerzőtársával, Konrád Györggyel[12] közösen írt, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyv első kéziratát. Mint azt a szerzők maguk is sejtették, a hatóságok titokban folyamatosan figyelték a konspiratív körülmények között Csobánkán alkotó szerzőket.

Szelényi mennyiségileg is hatalmas tudományos életművének minden bizonnyal ez a legjelentősebb darabja.[13] Egészen pontosan ez az *Esszé* alcímmel megjelent könyv kilenc hónap alatt született 1973 decembere és 1974 szeptembere között a konspiráció szigorú szabályai szerint. Szellemi értelemben azonban tízévnyi közös kutatómunka, több Konrád Györggyel közösen írt magyar nyelvű könyv és folyóiratcikk alapozta meg ezt a 214 oldalas művet. Az esszé egyik alapgondolata, mint később Szelényi többeknek is elmesélte, közhelyszerűen evidens volt. Közvetlenül Bibó Istvántól származott, akivel 1964-ben kollégák voltak a KSH könyvtárában. Egy baráti beszélgetés közepette – Szelényi emlékezete szerint – Bibó valami ilyesmit mondott a szocialista rendszerről: ennek a rendszernek az a legnagyobb hazugsága, hogy a proletariátus diktatúrája. Ez az értelmiség diktatúrája. Ettől a *bon mot*-tól Szelényi soha nem tudott (és nem is akart) szabadulni. A másik alapgondolat Kolosi Tamástól származott, aki szerint az osztálystruktúrát nem a munkamegosztásban elfoglalt hely határozza meg, hanem a többlettermék feletti rendelkezési jog.[14]

E két meglátást továbbfejlesztve, a szerzők elvetették mind a hivatalos marxista–leninista ideológiát (amely szerint a szocializmusban nincsenek kizsákmányoló osztályok), mind a klasszikus trockista/nyugati nézeteket (melyek szerint a rendszer csupán egy szűk politikai bürokrácia uralma). Tézisük szerint az államszocializmusban a redisztributív (állami újraelosztó) gazdaság logikája miatt a transzcendens/racionális tudás birtokosai – a tervezők, technokraták, bürokraták, humán értelmiségiek – váltak

[11] A később jelentős politikussá vált Haraszti Miklós (1945–) 1970–1971-ben segédmunkásként dolgozott a Vörös Csillag Traktorgyárban. Ott szerzett tapasztalatait dolgozta fel *Darabbér – Egy munkás a munkásállamban* című szociográfiájában, amely részletesen bemutatta a fizikai munkások kiszolgáltatottságát, az elidegenedést és a hajszolt teljesítménybér-rendszert (Haraszti 1972). 1973. május 22-én a hatóságok lefoglalták a kéziratot, az írót pedig letartóztatták. Izgatás címén indítottak ellene büntetőeljárást. A perben a védő azzal érvelt, hogy a *Darabbér* nem politikai pamflet vagy uszítás, hanem szociológiai kutatás. Szelényi Iván mint a *Szociológia* című lap szerkesztője szakvéleményben és tanúként is ugyanezt mondta. Ezzel a karakán kiállással valamelyest sikerült javítani Haraszti helyzetén, de a folyóirat szerkesztői pozícióját Szelényi hamarosan elvesztette, és eltávolították az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetéből is.

[12] Konrád György (1933–2019) Kossuth-díjas magyar író, szociológus, 1966-tól kezdve haláláig Szelényi Iván legközelebbi barátja.

[13] Hogy miképpen látja annyi év távlatából ezt a könyvet, arról Szelényi részletesen is beszélt élete egyik utolsó interjújában, amely a *Mozgó Világ* 2025. évi 5. számában jelent meg (Szelényi–Mihályi–Melegh 2025).

[14] Erről részletesen is beszélt élete egyik utolsó interjújában, ami a *Mozgó Világ* 2025. évi 11. számában jelent meg (Szelényi–Kolosi–Mihályi 2025).

Brought to you by MTA Könyvtár és Információs Központ olvasók | Unauthenticated | Downloaded 11/17/26 02:53 PM UTC

az új uralkodó osztállyá. Míg a kapitalizmusban a piac és a magántőke határozza meg a társadalmi pozíciókat, a szocializmusban a terv és a központi újraelosztás feletti rendelkezés adja a hatalmat. Ennek a „racionális újraelosztásnak" a legitimációját pedig a szaktudással bíró értelmiség adja. A már lényegében teljesen elkészült könyv írógépmásolatainak terjesztéséért a Belügyminisztérium III/III-as emberei 1974. október 23-án előbb Konrád jóbarátját, Szentjóby Tamást[15] tartóztatták le, akinél a könyv kéziratának egyik példányát éppen a szerzők rejtették el, majd órákon belül Konrádot és Szelényit is őrizetbe vették. Államellenes izgatás gyanújával hallgatták ki őket. Külön-külön cellában egy hetet töltöttek.

Ezzel véget ért Szelényi addig felfelé ívelő karrierje: leváltották a *Szociológia* szerkesztői pozíciójából, Lakos Sándor elbocsátotta a KB Társadalomtudományi Intézetéből, és nem dolgozhatott tovább a Közgazdaságtudományi Egyetemen sem. Nyolc hónappal később,[16] 1975 májusában Szelényit és családját olyan útlevéllel látták el, amellyel csak kilépni lehetett a határon, de visszatérni nem. Konrád végül itthon maradt, és megtartotta magyar útlevelét; Szelényi az emigrációt választotta. Az „Értelmiség-könyv" kéziratát – az Egyesült Államok budapesti nagykövetségének segítségével – csak egy vagy két évvel később sikerült kijuttatni külföldre.

III.

Szelényi nemzetközi tudományos ismertségét és elismertségét jelentős részben empirikus kutatásainak köszönheti. Pályája kezdetén, az 1960-as évek közepén országos visszhangot váltott ki a budapesti, pécsi, debreceni és szegedi *lakótelepi kutatás* (Konrád–Szelényi 1969)[17], de volt nemzetközi visszhangja is. Lakásszociológiai kutatásai során a Szelényi–Konrád páros arra a következtetésre jutott, hogy az államszocialista rendszerben a társadalmi egyenlőtlenségeket az állami redisztribúció hozza létre, és ezeket a társadalmilag hátrányos helyzetben levő rétegeknek piaci tranzakciókkal kell kiegyensúlyozniuk. A kapitalista piacgazdaságok elemzésére épülő közgazdaságtan és szociológia azt állapította meg, hogy piacgazdaságokban az egyenlőtlenségeket a piac hozza létre, amit az állam jóléti redisztribúcióval tud mérsékelni a hátrányos helyzetben lévők érdekében. Kiderült, hogy a szocialista redisztributív gazdaság ennek éppen a tükörképe: itt az egyenlőtlenségeket a domináns redisztri-

[15] Szentjóby Tamás (1944–) költő, képzőművész.

[16] A dátumokból úgy tűnik, hogy meglehetősen sok idő telt el, amíg Szelényi állást talált magának valamelyik nyugat-európai országban.

[17] Szelényi 1973-ban megvédett azonos című kandidátusi disszertációja is ennek a kutatásnak az eredményeit foglalta össze. A nemzetközi visszhang első megnyilvánulása egy kétszerzős cikk volt (Litwak–Szelényi 1969). A szerzőpáros egy amerikai (Detroit) és két szocialista magyar város (Budapest és Pécs) összehasonlítását végezte el. Bebizonyították, hogy a primer csoportok funkcionális tagozódása rendszereken átívelő, univerzális jelenség: a modernizáció hatására Detroitban és Magyarországon is hasonló mintázatok szerint működtek a rokoni, szomszédi és baráti hálózatok. Ez a cikk volt Szelényi Iván első, nagy áttörést hozó, nemzetközileg elismert publikációja.

Brought to you by MTA Könyvtár és Információs Központ olvasók | Unauthenticated | Downloaded 11/17/26 02:53 PM UTC

butív mechanizmusok hozzák létre, és azt a hátrányos helyzetben lévők piaci mechanizmusokkal próbálják mérsékelni.

A KB TTI-ben 1969 nyarán Szelényi a Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén és Csongrád megyei pártbizottságok segítségével 1500 *vidéki, értelmiségi* foglalkozású személyt vont be egy nagy felmérésbe.[18]

Az 1970-es években Andorka Rudolf[19] egyik szervezője volt a nemzetközi fősodor irányával egybevágó hazai *mobilitás*kutatásnak. Ehhez kapcsolódott a Ford Alapítvány által 2000-ben és 2001-ben támogatott, hat közép-európai országra kiterjesztett kutatás, amely a szegénység és az etnicitás kapcsolatára fókuszált, s amelyben Szelényi is dolgozott.[20] Nagy nemzetközi visszhangja volt az Abu-Dzabiban töltött évek során bonyolított *vendégmunkás*-kutatásnak is. A 2010–2014 között folytatott kutatásának tárgya az Egyesült Arab Emirátusokban dolgozó pakisztáni vendégmunkások munkavállalási szokásainak feltérképezése volt. Az Emirátusok lakosságának 90%-a vendégmunkás, ez egészen szélsőséges arány![21]

Miután Szelényi a rendszerváltás idején hazatérhetett, szoros munkakapcsolatba lépett Kolosi Tamással (aki a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet alapító elnöke volt). Nem csupán elméletben vitáztak a *társadalmi rétegződés*ről, hanem közös empirikus kutatásokat is végeztek a posztkommunista elitváltásról és az új milliárdosok rétegéről. Közös könyvet is jegyeztek (Kolosi–Szelényi 2010).

IV.

Szelényi 37 éves volt, amikor 1975 májusában kényszerből elhagyta Magyarországot. Pár hónapig az angliai Kenti Egyetem vendégkutatójaként dolgozott, de még abban az évben az ausztráliai Flinders Egyetemre kapott egyetemi tanári és tanszékvezetői kinevezést. 1976 márciusában érkezett meg Adelaide-be. Ausztráliában élve minden követ megmozgatott, hogy otthoni barátait, a Lukács György tanítványait véd- és dacszövetségbe tömörítő Budapesti Iskola[22] üldözésnek kitett tagjait, Heller Ágnest[23],

[18] A felmérés eredményeit 1971-től *A vidéki értelmiség helyzete* című hétkötetes sorozatban tették közzé.

[19] Andorka Rudolf (1931–1997) Széchenyi-díjas magyar szociológus, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. A társadalmi rétegződés és a demográfia neves kutatója, Berend T. Iványt követően 1991-től haláláig a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem rektora volt.

[20] Ennek az 1989-től több évtizeden át zajló projektnek a részeként Szelényi és munkatársai – elsősorban Ladányi János – egy észak-magyarországi cigány falu életét követték Csenyétén (Ladányi–Szelényi 1997).

[21] Az eredményeket a *Building Nations with Non-Nationals* című kötet tartalmazza, amely a budapesti Corvina Kiadó gondozásában jelent meg angol nyelven (Szelényi 2019).

[22] Erről részletesen lásd Szelényi Iván 1977-ben, a trockista szellemiségű *Critique* című folyóiratban megjelent beszámolóját.

[23] Heller Ágnes (1929–2019) Széchenyi-díjas filozófus, esztéta.

Brought to you by MTA Könyvtár és Információs Központ olvasók | Unauthenticated | Downloaded 11/17/26 02:53 PM UTC

Fehér Ferencet[24], Márkus Györgyöt[25] és Máriát[26], valamint Vajda Mihályt[27] és feleségét[28] Ausztráliában valamelyik egyetemen álláshoz juttassa. A Heller–Fehér és a Márkus házaspár esetében ez 1978-ban sikerrel járt, Vajda Mihály azonban időközben meggondolta magát, és Magyarországon maradt.

Szelényi 1980 végén költözött át Ausztráliából az Egyesült Államokba, ahol 1981 és 2010 között a kortárs szociológia legtekintélyesebb fellegváraiban tanított: öt évet a Wisconsini Egyetemen (Madison), 1986 és 1988 között három évet a New York-i Városi Egyetemen, majd kétszer 11 évet a kaliforniai UCLA-n, azután pedig a Yale-en. Amikor a UCLA egyik befolyásos professzora volt, megpróbált segíteni Berend T. Ivánnak, aki feleségével együtt 1989/1990 fordulóján mindenképpen el akart költözni Magyarországról. Szelényi rábeszélte a történettudományi tanszék vezetőit, hogy hívják ki Berendet egy interjúra. A történet vége ismert: Berend 1990 nyarán megkapta az állást, és több évtizeden át a UCLA-n oktatott.[29]

Nyilván az amerikai környezet nyomására, de részben a csípőfájdalmak leküzdésére Szelényi elkezdte nagyon komolyan venni a sportolást. Ötvenéves volt, amikor először futotta le a New York-i maratont, amit még 28 futás követett, vélhetően egy évben több is. Ez évtizedeken át eredményes terápiának bizonyult.

Akadémiai értelemben Szelényi Amerikában 1999-ben ért a csúcsra, amikor a Yale Egyetem Gazdaságpolitikai és Szociológiai mesterszakának átszervezésére kapott tanszékvezetői megbízást. 2000-ben lett az Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia tagja. 2003-ban az Amerikai Szociológiai Társaság alelnöke is volt. Akárcsak Kornai János[30], Szelényi neve is jól ismert volt és ma is az Kínában. 2008 után két könyvét is lefordíttatta a pekingi Akadémiai Kiadó, és kiadtak tőle egy tanulmánykötetet is. Háromszor is járt ott. Halálakor Szun Li-ping (Sun Liping)[31] és Liu Hszin (Liu Xin)[32], Kína két legtekintélyesebb szociológusa külön-külön nekrológban méltatták életművét. Szelényi Oroszországban is a posztkommunista transzformáció egyik legtöbbet idézett teoretikusának számít. Négy könyve jelent meg orosz fordításban. 2010-ben Szelényi túl a 72. életévén már éppen a nyugdíjba vonulást fontolgatta, amikor ajánlatot kapott egy másik New York-i egyetemtől (New York-i Egyetem, NYU), hogy vállalja el a társadalomtudományi kar alapító dékáni feladatát az NYU abu-dzabi kampuszán. Ott 4 évet töltött.

[24] Fehér Ferenc (1933–1994) filozófus, esztéta, műkritikus, irodalomtudós.
[25] Márkus György (1934–2016) filozófus.
[26] Márkus Mária (Marysia Renata Otto) (1936–2017) lengyel származású szociológus, filozófus.
[27] Vajda Mihály (1935–2023) Széchenyi-díjas filozófus, filológus, germanista.
[28] Háber Judit (1935–1988) oktatásszociológus.
[29] Berend Amerikában kötött házasságot korábbi budapesti élettársával, Radics Katalinnal. Szelényi Iván és felesége voltak az esküvői tanúk.
[30] Kornai János (1928–2021) Széchenyi-díjas közgazdász.
[31] Szun Li-ping (Sun Liping) (1955–) kínai szociológus, blogger.
[32] Liu Hszin (Liu Xin) (1964–) kínai szociológus, a Fudani Egyetem professzora.

Brought to you by MTA Könyvtár és Információs Központ olvasók | Unauthenticated | Downloaded 11/17/26 02:53 PM UTC

Szelényi Iván nemzetközileg legidézettebb és legismertebb öt könyve:

- *The Intellectuals on the Road to Class Power* (*Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz,* 1979) – Konrád Györggyel közösen írt, ikonikus mű, amely miatt Szelényit 1975-ben kiutasították Magyarországról.
- *Making Capitalism Without Capitalists* (*Kapitalizmus kapitalisták nélkül,* 1998) – Gil Eyal[33] és Eleanor Townsley[34] közreműködésével írt kötet a közép-európai posztkommunista átmenetről. A szerzők azt vizsgálják, hogy a posztkommunista országokban hogyan épült ki a piacgazdaság a klasszikus nagytőkés osztály hiányában.
- *Socialist Entrepreneurs. Embourgeoisement in Rural Hungary* (*Szocialista vállalkozók,* 1988) – a vidéki Magyarország polgárosodását és a „második gazdaságot" vizsgáló kötet, amelyet a University of Wisconsin Press adott ki.
- *Urban Inequalities under State Socialism* (1983) – az Oxford University Press által megjelentetett városszociológiai monográfia. Ez tette Szelényit nemzetközileg elismertté a kelet-európai városi lakáspolitika, a térbeli és társadalmi egyenlőtlenségek szakértőjeként.
- *Patterns of Exclusion* (2006) – a Ladányi Jánossal közösen jegyzett kötet a Columbia University Press gondozásában jelent meg. A posztkommunista közép-európai társadalmak kirekesztési mechanizmusait, a mélyszegénységet és a roma etnikum helyzetét elemzi globális összehasonlításban. Ezért a könyvért a Magyar Szociológiai Társaság neki ítélte a 2005. évi Polányi-díjat.

V.

A rendszerváltás idején Szelényit itthon tárt karokkal fogadta vissza a magyar tudományos élet. A Magyar Szociológiai Társaság 1991-ben elnökének választotta. De valójában a rendszer viszonyulása Szelényihez már 1982-től fogva megváltozott: a „tiltott" kategóriából áttették a „tűrt" kategóriába. Először is nem akadályozták meg, hogy oktatási, kutatási vagy bármilyen más célból beutazzon Magyarországra.[35] És abban sem, hogy magyar kollégák bevonásával nemzetközi összehasonlító szociológiai felméréseket szervezzen. A Gondolat Kiadó 1989-ben végre legális formában is kiadta az „Értelmiség-könyvet", 1990-ben megvédte a szociológiai tudományok akadémiai doktori értekezését,[36] ugyanebben az évben a Magyar Tudományos

[33] Gil Eyal (1965–) amerikai szociológus.
[34] Eleanor Townsley (1967–) ausztrál-amerikai szociológus.
[35] 1978-ban még édesanyja temetésére sem kapott beutazási engedélyt.
[36] Az MTA doktori fokozatát nem egy önálló műre, hanem egy téziskötetre kapta, amelyet a következő címmel nyújtott be: *Új osztály, állam, politika (Tézisek életművemről a tudományok doktora fokozatának elnyeréséhez).*

Brought to you by MTA Könyvtár és Információs Központ olvasók | Unauthenticated | Downloaded 11/17/26 02:53 PM UTC

Akadémia levelező,[37] 1995-ben pedig rendes tagjává[38] választotta. Mint akadémikus, *ex officio* tagja volt az MTA Szociológiai Bizottságának. 2008-ban Budapest díszpolgára lett. Mindeközben fenntartotta magának a kétlakiság luxusát és terhét: ingázott Magyarország és Amerika között.

Majd négy évtizednyi távollét után, Szelényi Iván 76 éves korában, 2014-ben családja nélkül települt vissza Magyarországra. Ekkor már két házasságon volt túl, első házasságából két leány (Szonja és Lilla), illetve egy fiúgyermek (Balázs) született. Negyvenévi házasság után felesége 1999-ben hunyt el. 2003-ban újranősült, Majoros Vanília művészettörténésszel kötött házassága azonban még Amerikában válással végződött. Kora és romló egészségi állapota ellenére egyaránt aktív volt az akadémiai és a politikai közéletben. Nyilvános előadásokat vállalt szerte a nagyvilágban, interjúkat adott, részt vett az MTA IX. Osztályának munkájában, tagja volt a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. igazgatóságának. 2014-től haláláig – 12 éven át – e sorok írójával, egykori budapesti egyetemi tanítványával, Mihályi Péter közgazdásszal dolgozott együtt. Egyebek között két monográfiát jelentettek meg angol és orosz nyelven (Szelényi–Mihályi 2019;[39] Szelényi–Mihályi 2019–2020), továbbá két tanulmánygyűjteményt magyar (Szelényi–Mihályi 2026a) és angol nyelven (Szelényi–Mihályi 2026b) a posztkommunista társadalmak általános problémáiról és a 20 éven át tartó magyarországi Orbán-rendszerről.

2026. január 28-án Szelényi Ivánt egy fürdőszobai elesés ágynak döntötte, és nyilván a veleszületett csípőficam is belejátszott abba, hogy többet nem tudott lábra állni. 88 éves korában, 2026. augusztus 3-án kórházban hunyt el. Augusztus 19-én az MTA és Budapest saját halottjaként temettette el az Óbudai temetőben. A gyászszertartáson Iványi Gábor metodista lelkész, a régi barátok nevében Haraszti Miklós, az MTA IX. Osztálya nevében e sorok írója, a Főváros nevében Karácsony Gergely főpolgármester mondott búcsúbeszédet. A temetésen ott volt Szelényi professzor három, első házasságából született, Amerikában felnőtt gyermeke, akik közül ketten – Szonja és Balázs – szociológusként kötelezték el magukat a társadalomtudományi kutatás mellett, és édesapjukkal közösen publikáltak is (Szelényi I.–Szelényi Sz. 1991; Kolosi et al. 1991; Szelényi, B.–Szelényi, I. 1991; Szelényi, I.–Szelényi, B. 1994; Szelényi I.–Szelényi Sz. 1995; Szelényi, Sz.–Szelényi, I.–Kovách 1995; Szelényi, Sz.–Szelényi, I.–Poster 1996).

[37] MTA levelező tagi székfoglaló előadása (1991. május 28.): „Polgárosodás Magyarországon: tőkésosztály és vállalkozók a rejtett gazdaságban".

[38] MTA rendes tagi székfoglaló előadása (1995. január 25.): „A posztkommunista társadalom szerkezetének változásai – a menedzseri uralom elméletének újragondolása".

[39] Ezért a könyvért a Magyar Szociológiai Társaság Szelényi Ivánt és Mihályi Pétert a 2020. évi Polányi Károly-díjjal tüntette ki.

Brought to you by MTA Könyvtár és Információs Központ olvasók | Unauthenticated | Downloaded 11/17/26 02:53 PM UTC

Irodalomjegyzék

Haraszti Miklós (1972). *Darabbér – Egy munkás a munkásállamban*. Szamizdat.

Kolosi Tamás et al. (1991). „Politikai mezők a posztkommunista átmenet korszakában". *Szociológiai Szemle* 1/1, 5–34.

Kolosi Tamás – Szelényi Iván (2010). *Hogyan legyünk milliárdosok? Avagy a neoliberális etika és a posztkommunista kapitalizmus szelleme*. Budapest: Corvina Kiadó.

Konrád György – Szelényi Iván (1969). *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Konrád György – Szelényi Iván (1978). *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (1985: Budapest: szamizdat; 1989: Budapest: Gondolat).

Ladányi János – Szelényi Iván (1997). „Csenyéte – Egy romák lakta falu esélyei a megmaradásra". *Kritika* 26/10, 12–15.

Litwak, Eugene – Szelényi, Iván (1969). „Primary Group Structures and Their Functions: Kin, Neighbors, and Friends". *American Sociological Review* 34/4, 465. https://doi.org/10.2307/2091957.

Pál Zoltán (2021). *Társadalomtudomány a diktatúrában. Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete (1966–1989)*. Doktori disszertációk a Magyar Nemzeti Levéltárból 2. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár – Mika Sándor Egyesület. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_DoktoriDisszertaciok_2_2021_PalZoltan/?pg=7&layout=s.

Szelényi, Balázs – Szelényi, Iván (1991). „The Social Impact of Agrarian Land Reform. Social and Political Conflicts in the Post-Communist Transformation of Hungarian Agriculture." *Anthropology of East Europe Review* 10/1, 17–34.

Szelényi Iván (1962). „A szabadidő vizsgálata a polgári szociológiában". *Demográfia* 5/1, 97–109.

Szelényi, Iván (2019). *Building Nations with Non-Nationals*. Budapest: Corvina Kiadó.

Szelényi Iván – Kolosi Tamás – Mihályi Péter (2025). „Régen túl a szocializmuson!? Kerekasztal-beszélgetés". *Mozgó Világ* 11, 9–18.

Szelényi, Iván – Mihályi, Péter (2019). *Rent-Seekers, Profits, Wages and Inequality: The Top 20%*. Palgrave-Macmillan Palgrave Pivot Series. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-03846-5.

Szelényi, Iván – Mihályi, Péter (2019–2020). *Varieties of Post-Communist Capitalism: A Comparative Analysis of Russia, Eastern Europe and China*. Studies in Critical Social Sciences 157. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004413191, https://doi.org/10.1163/9789004413181.

Szelényi Iván – Mihályi Péter (2026a). *Az egyenlőtlenségek új formái (Magyarország az Orbán-korszakban, 2010–2025)*. Budapest: TÁRKI Zrt. https://tarki.hu/szelenyi-mihalyi-egyenlotlensegek-uj-formai.

Szelényi, Iván – Mihályi, Péter (2026b). *Inequalities: Origins and Consequences (Understanding the Post-Communist Period, 1989–2025)*. Budapest: TÁRKI Zrt. https://tarki.hu/sites/default/files/2026-01/INEQUALITIES%20ORIGINS%20AND%20CONSEQUENCES_BELIV20251222.pdf.

Szelényi Iván – Mihályi Péter – Melegh Attila (2025). „A hatalom természete az illiberális rendszerekben. Dokumentum". *Mozgó Világ* 51/5, 3–23.

Szelényi, Iván – Szelényi, Balázs (1994). „Why Socialism Failed? Towards a Theory of System-Breakdown – Causes of Disintegration of East European State Socialism." *Theory and Society* 23, 211–231.

Szelényi Iván – Szelényi Szonja (1991). „Az elit cirkulációja?" *Kritika* 20/10, 8–10.

Szelényi, Iván – Szelényi, Szonja (1995). „Circulation or Reproduction of Elites During Postcommunist Transformation in Eastern Europe", *Theory and Society* 24/5, 615–638. https://doi.org/10.1007/BF00993400.

Szelényi, Szonja – Szelényi, Iván – Kovách, Imre (1995). „The Making of the Hungarian Postcommunist Elite: Circulation in Politics, Reproduction in the Economy". *Theory and Society* 24/5, 697–722.

Szelényi, Szonja – Szelényi, Iván – Poster, Winifred R. (1996). „Interests and Symbols in Post-Communist Political Culture: The Case of Hungary". *American Sociological Review* 61/3, 466–477. https://doi.org/10.2307/2096359.

Brought to you by MTA Könyvtár és Információs Központ olvasók | Unauthenticated | Downloaded 11/17/26 02:53 PM UTC